

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 75 (1990)
Heft: 2

Artikel: Gedijs framassuns socialistis : legend documents 1918-38
Autor: Collenberg, Adolf
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881594>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 22.11.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

G E D I U S F R A M A S S U N S S O C I A L I S T S

Legend documents da 1918-38

A D O L F C O L L E N B E R G

Ins sa volver e storscher sco ins vul — dil bien sur dad els anflan ins ellas scartiras sursilvanas ni plaid ni miez. Anzi: negina caschun da dar ina suarada ei vegnida traschada els anno 1918-38, il spazi priu en egl pli da manedel. Incarnaziun digl hostil, ambassadurs digl anticrist (v.d. il giavel), inimitgs dil cristianissem ein lur tetels. Ch'ei devi en quels onns gedijs e framassuns sesents en Surselva negin che havess pretendiu da detschiert, ed al pugn plein socialists han ins mussau da viver! Malgrad lur nunesistenza enteifer nosa scheina ein els stai objects d'ina propaganda nunstunclenteivla ed implacabla. Fantoms senza fatscha, presents dapertut e palpabels negliu, ston ei esser stai sco talpas ella tiara ed el tgierp sursilvan. Per tala propaganda balurda muncava tier nus evidentamein ina realitad corrispudenta. E tuttina: l'energia impundida lien era enorma e tradescha sistem. Mo tgeinin? Ins drova buca encurir ditg per anflar silmeins la culissa: tradiziun ed ideologia cristianas en general e la renomada tesa dalla congiuraziun dils gedijs per la perdiziun dil mund, compilada entuorn 1900 els schinumnai «Protocols dils sabis da Zion»

— in famus falsificat. Mo quella tesa ei vegnida derasada en nundumbrevilas scartiras da gassa ed autras, ed ei cheutras d'entada enorm populara en tscherchels catolics, antisemitics e naziunals, senza ch'ins numni ni enconuschi la fontauna obscura.

La tesa dalla congiuraziun

Gia da vegl enneu han ils cristians titulau e diffamau ils gedijs sco assassins da Cristus. Ils detagls da lur existenza adina periclitada e savens sanguinusa sco minoritad denter ils cristians saiel sursegliar. Mintga scolast relata ei, mintga scolar sa ei. El 18avel tschentaner ei l'emprema loscha (Loge) framassonica vegnida fundada ell'Engheldiara. Quella ha denton negin connex culs gedijs — gie, lezs vegnevan schizun sclaus d'in commemoradi ed han lu fundau atgnas loschas (schinumn. «Winkellogen»). Ils framassuns ein beinbaul vegni stgimatisai inimitgs dalla s. Baselia essent adherents d'in humanissem laicistic, illuminau-raziunals. Antecessurs digl anticrist han ins titulau els. Tgei han ils gedijs e framassuns da far in cun l'auter?

Tscherchels ecclesiastics han viers la fin dil 18avel secul entschiet a propagar che Pontius e Pilatus seigien stai schefs dallas empremas loschas (varga 1800 onns avon che quellas ein vegnidadas fundadas!). Els entscheivan a fierer dacheudenvi gedijs e framassuns el medem futgé, pretendend ch'ils gedijs profiteschien dalla secularisa-

ziun dil spért e sustegnien perquei ils illuminaders framassuns. Ord quei connex ei lu vegnida sviluppada l'entschatta dil 19avel tschentaner la tesa, tenor la quala ils gedijs fussien sco gidonters digl anticrist auturs dad ina congiuraziun secreta per acquistar il domini sur digl entir mund (Brev da J.B. Simonini ad Abbé Barriel 1806. La damonda d'autenticidad ei en quest connex irrelevant). La secta giudaica, haveva ei num, intendi maun en maun culs sofists, illuminats, framassuns e giacobins (Revoluziun franzosa!) l'extirpaziun dil cristianissem. Tut lur activitads stettien en connex cun lur plan. Dettien ins ad els aunc il dretg da burgheis els stadis cristians e cheutras igl access a tuttas professiuns, lu vegnien ils zun versai gedijs prest a sorprendere il domini ell'economia, e cheutras crear la basa materiala per lur intendiu domini mundial.

Il 19avel schendra novs inimitgs: il socialissem. En tact parallel cun sia genesa e siu svilup vegn el integraus ella tesa dalla congiuraziun ed il liberalissem aunc gest viter! Per aschi da dir: in multipac! Daco quei? Ils liberals seigien artavels dil spért democratic e laicistic dalla Revoluziun franzosa, d'in spért raziunalistic e da revolta che decristianiseschi l'Europa, ed il socialissem seigi siu affon legitim. Gie: il Marxismus ateistic seigi la suprema consequenza dil liberalissem e sco tal la torta divina per quel. Omisdus seigien hostils al cristianissem — gest sco ils framassuns e gedijs. Essend gedijs e framassuns dalla medema pasta seigien liberalissem e so-

cialissem nuot auter che instruments dils gedijs framassuns per lur miras.

Papa Leo XIII ei s'expressius en causa framassuns 1884 (Humanum genus). Il temps era madirs pils misterius «Protocols dils sabis da Zion». Quei fil ei ius senza cal ella guila dil spért antisemitic, antiliberal, anti. . . anti. . . , anti. . . che dominava il catolicissem dils 1900 — e che ha schendrau las ideas dil giuvenot Hitler e pli tard senza dubi levgiu enorm sia lavur ella Bavaria catolica — e quella dil Mussolini. Ils spérts eran preparai per lur dictatura dils anti. . .

Nies bién pader Maurus Carnot era dil meini, ch'ils framassuns hagien mess a frusta igl imperi catolic dall'Austria. Mistral e redatur dalla Gasetta Romontscha G.G. Condrau, scriva el, «haveva enconuschiu il niebel character digl imperatur Carl, bandischaus tras ina turpigiusa revoluziun, persequitau dils framassuns. . .» (Ischi 18/1922, p. 104). Dil medem meini ei in onn pli tard era il Calender Romontsch (Cal. Rom. 1923, p. 90).

Schebein ins ha legiu zacu sin claustra ils «Protocols dils sabis da Zion»? Ni ha p. Maurus forsa mo vuliu arrundar e cumpletar il Münchner Beobachter dils 9.II.1918 nua ch'ins sa leger che l'uiara gest vargada (e spiarsa) seigi stada l'ovra dils gedijs e framassuns per metter alla malura igl Imperi tudestg? Seigi sco ei vegli: la tesa dalla congiuraziun lubescha scadin insinuaziun, affirmescha scadin pregiudezi e possibilitescha tutta spezia da propaganda anti. . . anti. . . anti. . . Fetgien ils antipods tgei ch'ei veglien: tut seschava alla

fin reducir sin ina intriga diabolica dils gedijs viers la cardientscha catolica e sin lur congiuraziun. Schi sempel era quei a sias uras — e la persecuziun ed extirpaziun sistemica dils gedijs europès en nies tschentaner tras glied da bien spèrt cristian ei stada la conseguenza horribla da schi banals pregiudezis millenars e centenars amplificai tenor basegn e mira!

Suenter la Secunda uiera mundiala han ins per in temps buca pli astgau selubir dad esser aviartamein antisemit. Mo buca schar pender las alas! Schei naven gedijs e framassuns — e tgei vonza dalla tesa? Communists e socialists. Schi sempel! Alla basa in tema, e sisu la variaziun actuala. Scuder scudein nus ch'ei tun'en la val . . . Mintga temps cumpona taluisa sia melodia. Dil 1975 naven han ins entschiet a scuder ils verds. La scantschala ha denton schau ora quella runda actuala. Ils temps ein semidai rapid suenter 1960/70 ed ella ha buca pli pudiu satiuier. Ins era fatschentaus detgavunda cun sesez (concil, sinodas) ed ha lu surschau la politica als laics. En conseguenza han las midadas dils 1970 naven parturiu ina nova qualidad el cumbat politic ed ideologic enteifer nossa scheina sursilvana. Vul dir: quei ch'ei schabegiau dapi lu cun amitgs ed opponents da tutta spezia e cun tut quei che suerava buca dad agen e partisan ei buca semplamein stau ina varianta banala dils decennis precedents.

La digren dalla surpussonza ecclesiastica en conseguenza dil megliurament dalla scolaziun per grondas parts dalla giuventetgna, la movibladad da quella ed igl in-

gress inevitabel dad auters meinis transportai era dils differents mieds da massa han midau urdadira als nos. Ins ha entschiet ad enconuscher e per part renconuscher ch'ei dat aunc auters valents models da viver e patertgar ordeifer dil ghetto spirtal e politic dalla «cultura dils nos», nutrida pli dalla negaziun che d'in agen program. Cuortamein detg: il cumbat religius-ideologic sursilvan senza remischun ei settransformaus en conseguenza dalla digren dalla pussonza ecclesiastica en vitgs ed uclauns suenter 1960/65 en in cumbat persunal enteifer l'elita politica. La defensiun, ussa persunala, encunter scadin disturbi spirtal e politic ei denton restada igl affect predominant. Quei han prominents referents adina puspei demonstreu en quels onns a nus studetgels dalla Romania da students. Quei ei denton buca miu tema. Quel tracta giudezis e pregiudezis historics ella «cultura dils nos».

Il lungatg traditur

Il lungatg ei in archiv vivent. El cusa e cuntscha giudezi e pregiudezi centenar d'in pievel en sia textura, tradend aschia siu spèrt d'ina generaziun a l'otra. En cundischs e gasettas fastisein nus il spèrt dils temps, dicziunaris e lexicons archiveschan passau e present, e la viarva plidada cuntegn las vanzadiras dil vargau e la schientscha dil vivent.

Lein cuortamein far l'emprova da nov cul DRG, la Gasetta Romontscha ed entginas

periodicas romontschas enta maun! Quei daventa buca culla mira da dilucidar il tema en sias finessas, anzi mo per schar dar in per schatgs ord las fontaunas da spért e schientscha sursilvans — sentelli buca da quellas che san render nus loschs. Igl ei plitost la suga che ha strunglau nies spért e lavagau nossa cultura politica tochen sil di dad oz. Sefatschentar cun quei artadi fa da basegns, sa daventar in act da liberaziun ord quei che ha fatg / fa stretga nossa scheina.

Schatgs ord igl archiv da pregiudezi e propaganda

DRG 7,966 f: «Gediu, allgemein verbreitet, meist in negativer Bewertung». Il gediu perpeten, haver ina gniffa da gediu; hanliar cun in gediu ei buca bien; Wus Jüdäus haveis saimper Dieu sbüttô; dir manzegnas, far pagar tscheins, zundrar sco in gediu; far profit, far dumandada de gediu; far il gediu; il gediu della fiera; il gediu falliu; schar murir in gediu el saung (v.d. tredlar) . . . Il gediu ranver ei in auter motiv fetg dera-sau. Franc enconuscheva Pater Alexander Lozza ord la historia entgins sgarscheivels pogroms encunter ils gedijs; aveva el forsa schizun enconuschientscha digl holocaust instradau egl Imperi tudestg cura ch'el publichescha egl Ischi 1942 «Ina bandischada che obtegn il dretg de burgheis denter ils Romontschs»? Nus legin sin p. 159/60:

«Enconuschas ti ellas, las siat soras ord il paradis terreste? Ellas ein vegnidas bandischadas ensemen cun Adam ed

Eva. Ussa ein ellas siat parleras, spir scrottas e rubaglias, siat strias, cun la noda d'ina smaedicziun divina sil frunt! (. . .) Nua ei la secunda, la ranveria, vegnida vi? (. . .) Denter ils Gedijs ha ella alzau sias tendas . . . Mo cura che quei pievel smaedi, nudaus cun la marca de Cain, senza ruaus e senza patria, ei sespatitschus dapertut il mund entuorn, eis ella ida cun el. — «Usura» senumna la crudeivla feglia della ranviera . . . Ella ha speculau sur la miseria dils pievels ed ha strunglau quels, sco quei criu survient dil sogn Evangelii! Mintgaton ein ils pievels strunglai stai si cun fier e fiug ed han fatg sgarscheivla vendetga!»

1942 feman ils tgamins digl Holocaust ad Auschwitz ed autora — ina giustificaziun ord tiara romontscha? Fuss el mo ius a catscha il di ch'el ha scret quei, nies bien Pater Alexander!

L'existenza dad expectoraziuns sur dils gedijs en Russia seigi mo allegada. Anflar anflan ins ellas en las Annalas 43,1928, p. 224 ss. Jeu sfegliel enstagl empau la Gasetta Romontscha.

Sco in nibel neraglia compara la Ligia de pievels 1919 vid il tschiel, empermettend nuot bien.

«Sche nies pign pievel, tochen ussa in pievel grischun e svizzer, vul sextrader a quels signurs diplomats ils quals lavuran en emprema lingia per ils victurs, framassuns, gedijs, gronds capitalists . . .». La Ligia de pievels seigi in instrument da lur cumbat encunter la baselgia catolica! «Serpertgirei da quella Ligia de pievels! . . . La Ligia de pievels, construida a Versailles, ei la realisaziun dil pli carezau plan dils framassuns! . . . (GR 19,1920).

Buca che jeu vulessi defender la Ligia de pievels da 1919 — anzi, quella ha buca valiu ils fiars dil giavel. Denton: 1920 fuva ella aunc ina speranza, e sch'ella ha disdiu sil-suenter, lu segir buca muort ils sura allegai motivs! Schi sempel schain ils fatgs buca. L'emprema uiara mundiala ei sper bia auter daventada in terribel monument per il naufragi moral dalla Europa aristo-

cratica, cristiana e naziunalista: cun las armas ch'ils altars han benediù han ils trons mess a smerscha lur pievels tscho-chentai tras vanagloria, empermischuns, propaganda. Alla fin dall'uiara han quels buca pli giu la forza, ed ils imperaturs da Vienna, Berlin e S. Petersburg buca la caschun da cantar il Tedeum usitau. Culs regenters Dei gratia ei era la mascra cristiana da lur domini curdada. La cristianità ei sfrundada en consequenza en ina profunda crisa ch'ella ha empruau da dumignar cun la mobilisaziun totala dils ses encunter tut quei che era buc dil siu — e dend la cuolpa a quels che han gia da vegl enneu stuiu star botta per tut quei ch'ins aveva sez fatg ni tralasciau da far. Cherchez la femme, resp. ils gediù! Fuss la pli biala, sche buc els fussen la cuolpa da tut.

«Il pli grond gudogn ord la stermentusa uiara mundiala han senza dubi ils gediù tratg. . . Lur pussonza che fuvà gronda schon avon l'uiara — grazia a lur alianza culla framassuneria e socialdemocratica — ei daventada oz quasi tutpussonza» (GR 39,1924. Sig. «y»).

Schi sempel ei quei. Gediù fanatics e romans pagauns «inspirai domisdus dal prenci de quest mund, il demuni», han assassinau Jesus. . . (A quei zinismus clerical san ins mo rispunder cun zinismus laicistic: havessen ils sura numnai gediù e romans buca mess Jesus vid la crusch, havess quel buca saviu ademplir la profetia e cheutras spindrar la carstgaunadad. Perstgisei!)

Il menaders della socialdemocrazia ein dapertut Gediù, ils pli vegls inimitgs da C ristus e sia baselgia. . . La finanza americana ei els mauns dils Gediù e la politica americana els mauns dil framassun (GR 12,1927).

Scavazzei ils infams!

E la Russia? La sventireivla ei

«sut ils scorcs gediù Lenin, Trotzky, Tschitscherin e compagnia. . .» (GR 49,1923). «. . . battiai ni buca battiai, socialisti ni communisti ni bolschevics ein tuts «Marxists», giuvnals dil gediù Karl Marx» (GR 17,1933).

Aschuntein aunc, per cumpletar igl arranschament, il liberalismus modern che «ha sclavinau igl entir uorden social» (GR 7,1932), lu vegn scadin pertscharts: tut in toifel, tuts la medema razza da Cain, viaden cun tut e tuts el medem sac: péra, meila, nuschs, maruns, socialisti e communisti, gediù e bulius, radicaluns e maluns, framassuns e liberaluns! U catolic ni diabolic, u da nies Diu ni gediù.

Mussolini!

Perkletg dat ei ell'Italia in che ranscha la canaglia:

«Cun clara egliada ha Mussolini, el, il sempel um vegniù ad ault cun atgna forza e derivonza dalla classa bassa dil luvrer talian, viu la parentella denter il liberalismus, il socialismus e la framassuneria» — e terrau tuts treis. (GR 30,1926).

(Fr) «y» ei incantaus, ed el ei era bials leds, ch'il Cremonesi, «bien catolic» e «frar d'in ault prelat dil Vatican», ei daventaus 1926 guvernatur da Roma, «fertont che siu antecessur fuvà il gediù Nathan, cau dils framassuns talians» (GR 31,1926). Nathan — igl anticrist gediù ella citad dil Papa! Pertgiri Dieus! Cau dils framassuns — tgi ei lur bab? La risposta stat el DRG 6, 553: il s.h. giavel. Miserere nobis Domine.

Ed aschia vinavon senza retenientschas. Mussolini ei il grond um che spendra l'Italia, in exempel tarlichont per la giuven-tetgna romontscha (B.P. ella Vusch dils

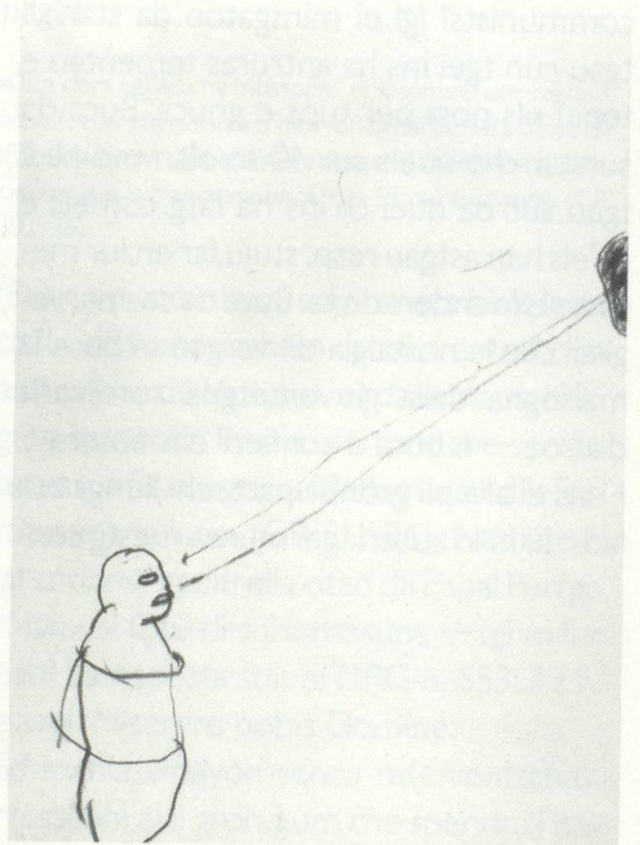
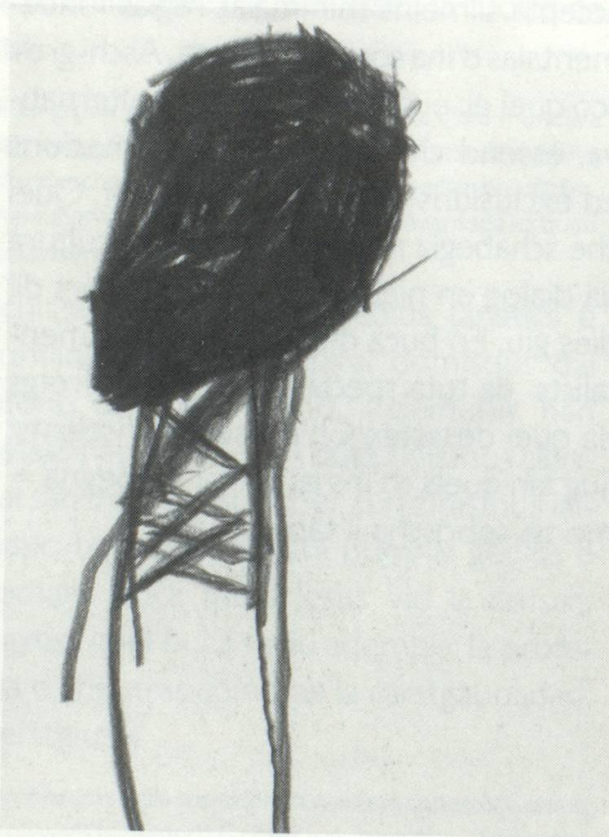
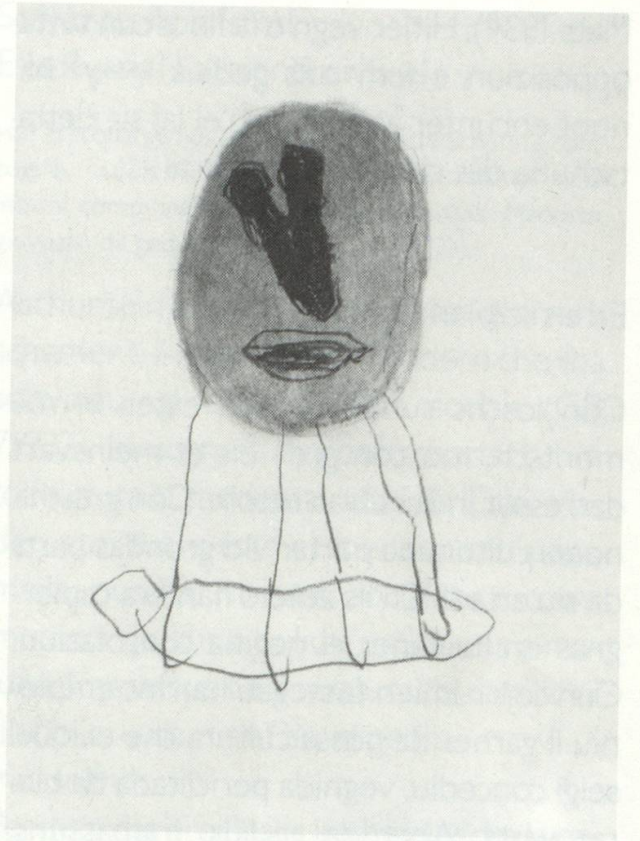
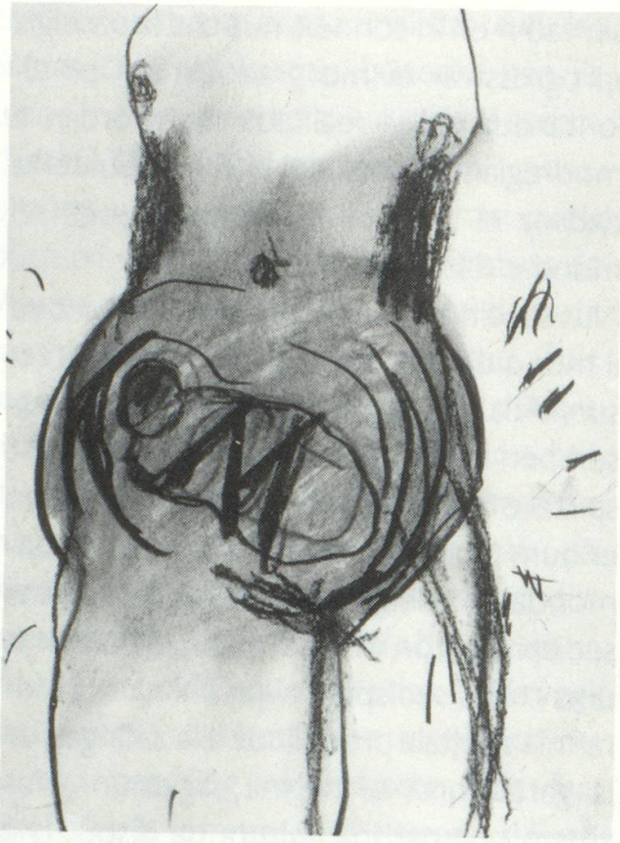
Mats 1934). Hitler vegn e fa flucs cun tutta opposiziun e fem culs gedijs — «y» ha nuot encunter aschiditg ch'el lai sia detta tschuffa dils catolics.

Ed els scrolan il tgau

Con loschs sundel je dad esser in romontsch, mo con grev eis ei meinsvart dad esser in Sursilvan catolic. Con grev ha nossa cultura da purtar vid grondas parts da siu artadi! Ch'ils auters han era capiergnas en lur faner ei negina consolaziun. Cun con rumien tussegau han ins empleniu il garner da nossa cultura che ei, quei seigi concediu, vegnida periclitada da bias varts. Aber da gedijs, framassuns, communists? Igl ei mintgaton da star sil tgau cun tgei ins ha antruras tementau e teniu «ils nos» per tups e gnucs. Buca da surstar che quels sur 40 scrolan mo pli il tgau sur da quei ch'ins ha fatg cun els e ch'els han astgau resp. stuiu far en lur megliers e menders onns. Buca da sesmarvegliar che la nostalgia dil vargau ei buca la malsogna dalla giuventetgna sursilvana dad oz — e buca il confiart dils auters. E Haas ei alla pli gronda part schi liungs scolads. El ni in auter: tgei munta «uestg con-

servativ» en in connex, nua che la baselgia «progressiva» ei mo gradualmein pli allontanada dallas realitads che mordan e mudregian ils laics da 1990? La Surselva dad oz ei buca pli in mund, mobein el mund e dil mund.

Nus savein buca pli leger nossa cultura ed il mund dad oz culs egls da nos antecessurs. Alla retschercha da quei che savess esser per in sursilvan da 1990 nutriment spirtal e cultural ord nies artadi genuin ha ei num sortir graun e mistira. Sur la damonda, tgei seigi l'in e tgei l'auter, san ins sedispitar, ston ins sedispitar, eis ei nerasuras ch'ins sedispeti, avon ch'ina nova tirannia spiritala prendi nus ella zaunga. Far la gattamorta ei negina sligiazion. Nus stuein svilupar ina cultura da disput che accepta silmeins minimalas reglas fundamentalas d'ina societad aviarta. Aschi grev sco quei ei: ei dat leutier negina alternativa, essend che manifests, declamaziuns ed exclusiuns ein negin equivalent. Quei che schabegia momentan puncto cultura da dialog en nies uestgiu fa ir snavurs dil dies giu. En buca ditg vegnan fundamentalists da tuta specia a raccoltar ils fretgs da quei desaster. Ch'ins seigi cunscients: fiug fan quels ch'ins lai sufflar en pegna — mo tgi sebrischa il tapun?

Tgi sa, sch'ei dat quei liug rodund nua ch'ins po finir ed entscheiver . . .

I
Igl um peglian ins per il plaid, la dunna per il tgil.

II
In di tarmettan ils Signurs da Be in mulissier da Mu enta Me per far da saver als Signurs da Me che els, ils Signurs da Be, vessien mustgas da cumprar la Val Or per bials raps. Els, ils Signurs da Me pudessien far il plascher e ponderar sche els veglien primo inaga insumma entrar en caussa e sche gie, secundo clamar la uatga sinaquei ch'ins sappi secunvegnir sur dil prezi.

Ils Signurs da Me udend da raps ein stai fiug e flomma e vessen aunc fatg pli bugen oz che damaun il handel. Igl εμπrem ha ei mo giu num da far serrar democraticamein la bucca a quels ch'eran buca dil meini dils Signurs da Me, e cun empau mescal ei quei gleiti stau fatg. E cun quei pign ferdruss eisi stau.

La Val Or ei vegnida vendida, ils raps ein vegni incassai ed il mulissier da Mu ha bandunau satisfatgs ils signurs da Me. Quels umens ch'ei stai vida quei patg han anflau negin ruaus suenter la mort. Per strof han els stuiu ir entuorn ella Val Or a garend sco il bov da Lavaz. Cura che l'aura mida ni las quater tempras audan ins aunc oz a burlend els. Anflan buca ruaus, anflan buca ruaus.

Per quei fagei buca sco vos tats han fatg! Teni en honor vos-sas vals, sinaquei che vos vegnentsuenter tegnien vus en honor.

Leo Tuor

III
. . . mei a luvrar e lu emprendis Vus dad obedir al schef, aschiglioc essas Vus naven dalla finiastra . . .
. . . ils plevons grischuns ch'ei encunter Haas, a quels san ins mo clamar: buca in da vus fuss habels da surprendre igl uffeci d'uestg . . .
. . . Signur anticrist, vossa fin vegn ad esser sgarscheivla . . .

passaschas orda brevs anonimas a critichers dad uestg Haas

IV
Damonda in affon: «Mumma valan ils condaments da Diu puspei suenter l'uiara?»